
Ж.Р. Байғалиев
Ж.К. Диярова

<https://doi.org/10.52967/3007-6528.2023.1.260.266>

Жүніс Рүстемұлы Байғалиев¹, baigalievzh@mail.ru,
Жанар Қабдулкакимқызы Диярова¹, i-sunshine@bk.ru
¹«Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы,
Атырау, Қазақстан

Ортағасырлық Сарайшық тиындары тарихи дерек ретінде

Сарайшық қаласы Ұлы Жібек жолы бойында орналасқан ортағасырлық қалалардың бірі. Сарайшық – Алтын Орда, Қазақ хандығы және Ноғай Ордасы тарихындағы ірі-ірі оқиғалармен тығыз байланыста болғаны тарихи деректерден белгілі. Сонымен қатар, Сарайшық Алтын Орданың басқа қалаларына қарағанда Дешті Қыпшақ даласының мәдени кешенінің ықпал әсерін әлде-қайда көп сіңірген мекендерден болып табылады. Бүгінде қала тарихына байланысты тарихи еңбектер ғылыми айналымға енгізілген. Дегенмен оларда қаланың негізін қалаған немесе пайда болған уақыты туралы нақты деректер жоқтың қасы. Осы негізде алдағы уақытта ортағасырлық Сарайшық қаласы орнында жүргізілетін археологиялық қазба жұмыстарына жоғары мән берілуі керек. Өйткені археологиялық және нумизматикалық материалдарды зерттеу арқылы қала тарихына қажет болған тың деректер анықталары сөзсіз. Сондықтан да археологиялық зерттеулерде анықталған нумизматикалық жәдігерлерді тазалау және атрибуциясын анықтаудың маңыздылығы артады.

Түйін сөздер: Сарайшық, Алтын Орда, ортағасырлық қалалар, нумизматика, Ұлы Жібек жолы, ақша сарайы

Жунус Рустемович Байғалиев¹,
Жанар Каддулкакимовна Диярова¹
¹Государственный историко-культурный музей-заповедник «Сарайшык»,
Атырау, Казахстан

Средневековые монеты Сарайшыка как исторический источник

Город Сарайшык является одним из средневековых городов, расположенных вдоль Великого Шелкового пути. Из исторических источников известно, что Сарайшык тесно связан с крупными событиями в истории Золотой Орды, Казахского ханства и Ногайской Орды. Кроме того, Сарайшык подвергся наибольшему влиянию культурного комплекса Дешти Кыпчакской степи, по сравнению с другими городами Золотой Орды. Сегодня не выявлены точные данные о времени возникновения города. Поэтому большое значение имеют археологические исследования средневекового города Сарайшык. Особенную роль приобретает атрибуция нумизматических артефактов, выявленных в ходе археологических исследований.

Ключевые слова: Сарайшык, Золотая Орда, средневековые города, нумизматика, Великий Шелковый путь, монетные дворы

**Zhunos Baygaliev¹,
Zhanar Diyarova¹**

¹State Historical and Cultural Museum-reserve «Saraishyk»,
Atyrau, Kazakhstan

Medieval Saraishyq coins as historical source

The city of Saraishyq is one of the medieval cities located along the Silk Road. It is known from historical sources that the city is closely connected with major events in the history of the Golden Horde, the Kazakh Khanate and the Nogai Horde. In addition, Saraishyq is one of the places that absorbed the greatest influence of the cultural complex of the Desht-i Qipchaq steppe than other cities of the Golden Horde. Today, historical works related to the history of the city are in scientific circles. However, they have almost no exact data on the time of the foundation and the emergence of the city. On this basis, great importance should be attached to the upcoming archaeological excavations at the site of the medieval city of Saraishyq. Because by studying archaeological and numismatic materials, new data necessary for the history of the city will be revealed. Thus, the importance of cleaning and determining the attribution of numismatic artifacts identified during archaeological research increases.

Keywords: Saraishyq, Golden Horde, medieval cities, numismatics, the Silk Road, mints

Сарайшық нумизматикасы – Орта Азия тарихында ерекше рөл атқарғандығын және өзіндік мәдени де тарихи құндылықтары мол кешенді қала болғандығын көрсетеді. Жалпы, тиынның алғаш шығуы оның төлем құралы ретінде бағалануы және оның әлеуметтік ортадағы қажеттілігіне байланысты қалыптасқандығын білдірсе керек.

Ежелгі және ортағасырлық мемлекеттерде тиын шығаруды жолға қойылғандығы онда ауыл шаруашылығы мен қолөнері және сауданың дамығандығын көрсетеді. Одан өзге аумағынан өтіп отырған сауда жолдары тармағына ие мемлекеттерде халықтың экономикалық немесе әлеуметтік жағдайының өзгерістерге ұшырағанының белгісі. Ортағасырлық Сарайшық жоғарыда аталған даму деңгейінен өткен өз дәуірінің дамыған орталықтарының бірі екені сөзсіз. Ендігі әрі қала орнынан табылған нумизматикалық жәдігерлерді тұрақты зерттеу басты міндеттердің бірі болып табылады.

Нумизматика саласы археологиямен тығыз байланысты болып, шығыс тиындарын зерттеу өзіндік қиыншылықты туындатады. Жалпы шығыс нумизматикасы, соның ішінде Жошы Ұлысы дәуіріндегі нумизматика саласының зерттелуі Ресейде XIX ғасырдың алғашқы жартысында басталды. Зерттеулер нумизмат Христиан Мартин Френ (1782–1851) есімімен тығыз байланысты. Көп жылдық ізденістері нәтижесінде шығыс нумизматикасына байланысты бірнеше еңбектер

жазады. Оның зерттеулері арасындағы бізге маңыздысы Сарайшықтан табылған мыс және күміс тиындар болды. П.Н. Петровтың «Джучидская нумизматика и монетный двор Сарайчук» атты жинағында шығыс нумизматикасы зерттелуі белгілі бағыт бойынша жүре отырып, зерттеу жұмыстары барысында орын алатын кейбір мәселер туралы мысалдар келтіреді. Біріншіден, моңғол ұлыстары кезінде соғылған тиындарда тек араб әріптері ғана емес, ұйғыр, тибет және қытай жазулары да кездесті. Екіншіден, тиындағы жазулардың палеографиялық ерекшеліктеріне байланысты. Үшіншіден, тиындағы жазулар қағазға емес темірге штихель арқылы ойып жазылғандықтан, жазудың сапасы ұстаның шеберлігіне байланысты болды. Төртіншіден, Шебер тарапынан жасалған тиын басуға арналған штамптың уақыт өте келе бүлінуі нәтижесінде тиындағы жазулар да өзгеріп отырған [Петров 2022].

Нумизматикалық жәдігерлерді тарихи дерек ретінде пайдалануға болады. Себебі белгілі бір ел билеуші тарапынан соғылған тиындарды, ондағы қала атауы, таңбаларға негізделі сол дәуірде мемлекетте саяси-экономикалық, әлеуметтік жағдайды білу мүмкіндегі қалыптасады. Ал нумизмат П. Петров бұл мәселе жөнінде өзгеше ойды ұсынады. Ғалым «Деньги и денежная политика Джучидов в XIII–XV вв.» атты мақаласында тиындарды тарихты зерттеуде дереккөз екенін білдіре отырып, оны негізгі құжаттардан кейін екінші деңгейде қарастырды. Алтын Орда дәуіріндегі мыс пұлдың алдыңғы

жағында жазу ал, келесі бетінде суреттер келтіріледі. Ол суреттер геометриялық белгілер не болмаса арыстан, жолбарыс, бүркіт секілді жануарлар болуы мүмкін.

Жошы Ұлысында ақша жүйесін тұрақтандыру мақсатында хандар реформалар жасап отырды. Нумизмат П. Петров осы реформаларды 2 типке бөліп қарастырды. Олар:

1. Бұрын шығарылған және мемлекет нарықтарында айналысқа түскен барлық монеталарды толық алып тасталды;

2. Алдыңғы шығарылымдарды алып тастамай [Петров 2016: 618]. Алтын Орда хандары елдің саяси-экономикалық ахуалына байланысты жоғарыда келтірілгендей ақша реформасын жасады. Солардан бірі Тоқтамыс хан ақша айналымын біріздендіру мақсатында реформа жүргізеді. Реформа бойынша хан Хорезм қаласынан басқа, Сарай Бату, Сарай Берке, Азақ, Қажы-Тархан, Сарайшық және Мажардағы қалаларындағы ақша сарайында күміс тиындардың салмағын бірдей ету жөнінде шешім шығарады [Федоров-Давыдов 2003: 16].

Осындай екі бағыттағы реформа нәтижесінде билеуші топ мемлекеттегі ақша жүйесін ретке салып отырады. Сондай-ақ тиындардың сапасы мен салмағы да бақылауда болуы қажет. Өйткені тиындарды соғуда пайланылған металл неғұрлым бағалы болса, тиынның қолданыстағы аясы да арта түседі.

Нумизмат П. Петров өзінің зерттеулері барысында Жошы Ұлысы кезінде шығарылған тиын тамғалары мен олардың жасалу техникасына, одан өзге Алтын Орданың саяси тарихының өрбуіне байланысты тиындардың шығуы мен ақша сарайларының жұмысы негізінде XIII–XV ғасырлардағы ақша реформаларын 6 кезеңге бөліп қарастырады.

1. XIII ғасырда – *бірінші кезең*: Алтын Орданың Ұлы Моғолстан империясы құрамында болған кездегі ақша жүйесі. *Екінші кезең*: тәуелсіз Алтын Орда мемлекеті тұсындағы ақша жүйесі. Бұл Меңғу-Темірдің билікке келген тұсынан басталды.

2. XIV ғасырда – *үшінші кезең*: ақша реформасы ғасырдың алғашқы онжылдығын қамтыды. Бұл кезеңде Адтын Орданың бірнеше аймақтарында реформалар қатар жүруімен ерекшеленді. *Төртінші кезең*: бұл кезең саяси биліктен Жәнібек және Бердібек хандардың саяси аренадан кетуімен байланысты болды. *Бесінші кезең*: Тоқтамыс ханның билік басына келген уақыты, кейін соғыстар салдарынан елдегі саяси-экономикалық жағдай әлсіреп тұрған кезі.

3. XV ғасырда – *алтыншы кезең*: Шадыбек ханның ақша реформасымен байланысты болды [Петров 2016: 619–631].

Алтын Орда дәуіріне тиісті тиындар ең алғаш қашан және қай қалада соғылған? Тиындар қайсы ханның атынан шыққан? Ғалымдар өздерінің зерттеулерінде осы сұрақтарға жауап іздейді. Олардан бірі Г.А. Федоров-Давыдов «Курганы, Идолы, Монеты» атты еңбегінде алтынордалық тиындар алғаш Берке хан кезінде Бұлғар қаласында соғылған деп келтіреді [Федоров-Давыдов 1968: 91]. Сондай-ақ, «Денежное дело Золотой Орды» еңбегінде Г.А. Федоров-Давыдов Бұлғар қаласында 1240–1250 жж. халифа ан-Наср лид-Дин атынан тиынды алтынордалық кезеңге тиісті деп санайды [Федоров-Давыдов 2003: 10]. Х.М. Френ болса халифаның өмір сүрген жылдарына негізделі ол тиындарды моңғолдарға дейінгі дәуірге жатқызады. П.С. Савельев оның пікірін қолдайды. Ал. А.З. Сингатуллина «Джучидские монеты» кітабында А.Г. Мухамадиевтің мынадай: «... весовая норма монет, чеканенных от имени халифа Насир лид-Дина, не имеет какого-либо весового сходства с монетами, выпущенными при Чингизидах» пікірін келтіре отырып, бұл тиындарды моңғолдарға дейін шықты деп санайды [Сингатуллина 2003: 16].

С.А. Янина ан-Наср лид-Дин атымен Берке хан тиын соқтырған деген тұжырымды ұсынады. Хан осылай исламды қабылдап, оны мемлекеттік дін еткендігін білдіргісі келген [Мухамадиев 1983: 30–31]. Бұдан шығатын қорытынды Бұлғар қаласында басылған бұл тиын белгілі бір салмақ нормаларына сай келмесе, Берке хан оны мұсылмандықтың символы ретінде шығарған деген тұжырым қалыптасады. Әрине бұған әлі де зерттеулер қажет.

Ғалымдар көпшілік жағдайда күміс тиындарды зерттеуге көбірек назар аударады. Себебі күміс тиындарда билеуші есімі, қала және соғылған жылы беріледі. Ал нумизмат П. Петров өзгеше көзқараста. Ғалым «Сарайшық» музей-қорығы мамандарына өткізген дәрісінде «Маған мыс тиындарды зерттеу қызық» деп келтіреді. Оның бұндай көзқарасы мыс тиындардың типологиялық жақтан әртүрлілігіне байланысты болса керек.

А.И. Бугарчев «О метрологии медных монет Сарая, Сарая ал-Джадида и Гулистана в XIV в.» атты мақаласында мыс тиындарға байланысты ғалым Г.А. Федорова-Давыдовтың мынадай: «...не соблюдая какую-либо строго определенную весовую норму, с очень широким ремедиумом» пікірін келтіреді [Бугарчев 2020: 99]. Яғни, мыс тиындардың салмағында, сыртқы көрінісінде және суреттердің

өзінде ерекшеліктер байқалады. Ал А.Г. Мұхамдиев «Булгаро-татарская монетная система XII–XV вв.» атты еңбегінде мыс тиындардың салмағына назар аударады. Яғни, әрбір хан өз билігі кезінде мыс тиындардың салмағын өзгертіп отырған. Мысалы, Өзбек хан кезінде мыс пұлдың салмағы – 1,33 г болды. Ал Жәнібек хан кезінде – 1,95 г, Қызыр хан болса 3,12 г орташа салмақта мыс пұлдар шығарған [Мұхамдиев 1983: 87]. Қызыр хан кезіндегі мыс тиындардың салмағы ең ауыры. Бұндағы мақсат мыс және күміс тиындардың нарықтық ерекшеліктерін сәйкестендіру болды.

Сарайшық қаласына арналған ғылыми басылымдарда, әсіресе 1937 жылғы Н.К. Арзютовтың, 1950 жылдары Ә.Х. Марғұланның қазбалары одан кейінгі де зерттеушілердің еңбектерінде Сарайшық нумизматикасы туралы толық деректер жоқтың қасы. Сондай-ақ әр түрлі ғылыми мақалаларда азды-көпті табылмалар жайлы аталып қана келді. XX ғасырдың 80-жылдардың соңында Сарайшықта жүргізілген Ә. Марғұлан атындағы Археология институтының Батыс Қазақстан археологиялық экспедициясының тұрақты зерттеулері нәтижесінде нумизматикалық материалдар жинақталып, оларға талдау жасалына бастады. Сарайшықтан саны жағынан ең көп нумизматикалық материалдар қала қирандыларының біріне жасалған №5 қазбадан алынды [Самашев, Базылхан, Плахов 2006: 13 б.].

Нумизматикалық материалдар Алтын Орда-ның өмір сүрген уақыты мен сабақтасқан сауда-экономикалық байланыстар және мемлекеттің саяси тарихын көрсете алатын нақты дәйекті деректер болып табылады.

Ортағасырлық Сарайшық қаласында археолог З. Самашев жетекшілігінде 1989–2009 жылдары аралығында жүргізген археологиялық қазба жұмыстары барысында көптен жәдігерлер анықталды. Олардың арасында нумизматикалық жәдігерлер де кездеседі. Мұндағы тиындар туралы ғылыми-инвентарлық каталог «Сарайшық тиындары» атты жинақта келтірілді. Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Орталық музейі 2 томнан тұратын ғылыми еңбек шығарды. Жинақтың 2-томы «Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Орталық музейі қорындағы шығыс монеталары» деп аталып, онда исламға дейінгі кезеңде және Шыңғыс ханның ұрпақтары кезіндегі 592 бірліктен тұратын алтын, күміс және мыс тиындардың сипаттамасы берілген. Оның ішінде жоғарыда аталған археолог З. Самашевтың зерттеулері кезінде анықталған

500 сақтам бірлігіндегі Жошы Ұлысының күміс дирхемдері мен мыс тиындарының атрибуциясы және сипаттамасы орын алған [ҚР Орталық музейі қорындағы шығыс монеталары, 2020: 9].

Сондай-ақ 1996 жылғы археологиялық қазба жұмыстары нәтижесінде 150-ге жуық мыс тиындар (пұл) табылған. Тиындар арасында Тоқта және Жәнібек хан дәуіріндегі күміс тиын болды. Ал 35 тиынның кімге тиісті екендігі белгісіз. Одан өзге Өзбек және Қызыр хан атындағы тиындар да сақталған. Тиындар арасында ең көп кездесетіні – гүл типтес өрнектер келтірілгені болды. Тиындар Сараи әл-Джадидте жасалған. Тиындар соғылған жылына байланысты 3 типке бөлінген. Біріншісі, хижра 751 (1373 ж.) – 2 дана, екіншісі, хижра 752 (1374 ж.) – 22 дана, үшіншісі, хижра 753 (1375) – 12 дана [Отчет о работах Западно-Казахстанской экспедиции в Атырауской и Манкыстауской областях в 1996 году. 1996: 109-110].

Бұндай ауқымды еңбек жүргізілген археологиялық қазба жұмыстарының нәтижелі болғандығын көрсетті. Нәтижесінде Қазақстан аумағында сауда-саттық қатынастары «натуралды» заттай айырбас түрінде ғана емес, ақша айналымдарының болғандығын дәлелдей түсті. Ортағасырда Орталық Азия елдерінде қазынаға түсетін ақша тек қана халықтан жиналатын салықтан емес, хандықтар арасындағы транзиттік саудадан да толықты. Сондықтан да сауда тармағын өз билігінде ұстау маңызды болып саналды. Ортағасырлық Сарайшық қаласы осындай маңызды транзиттік орында жайғасты. Бұл жағдай қаланың қарқынды дамуына түрткі болды.

Алтын Ордада дамыған саяси-экономикалық жағдай елдің әртүрлі аймақтарындағы орталық қалаларда тиын соғатын ақша шеберханаларының қалыптасуына негіз болды. Жалпы 25 қалада ақша шеберханалары болды. Археологиялық қазба жұмыстарында табылған күміс дирхем мен мыс пұлдар ортағасырлық Сарайшықта да ақша шеберханасы болғанын білдіреді [Базылхан 2011: 106–108] Ғалым П. Петров Сарайшық ақша шеберханасын XIV ғасырдың екінші жартысынан жұмыс жасай бастады деп келтіреді [Петров 2022]. Ал археологиялық қазба жұмыстары барысында Сарайшықта соғылған тиындар кездескен. 2022 жылы «Хан моласы» нысанында жүргізілген археологиялық қазба жұмыстары нәтижесінде бірнеше нумизматикалық материалдар анықталды. Оқылған тиындар XIV–XV ғасырларға тән болып, Алтын Орданың – Хайр Пулад, Мұхаммед, Мурид

және Килдибек хандар кезінде соғылғаны белгілі болды. Олардың арасында 2 тиын Сарайшықта соғылды. Тиындар Мурид хан кезеңіне тиісті. [Алтынордалық Сарайшық... 2022: 80].

Сарайшықтан табылған ең көне тиын Бату ханның немересі Меңгу Темірдің (1266–1282 ж) билігі кезінде соғылған дирхем. Ол қаланың төменгі мәдени қабатынан табылды және Еділ бойындағы Үкек қаласында шығарылған. Меңгу Темір дәуірінен бастап Жошы Ұлысы Қарақорымда орныққан орталық биліктен тәуелсіз билік ете бастады. Осы сәттен бастап Меңгу Темір заманында Алтын Ордалық хандардың атымен тиындар соғыла бастады [Самашев и др. 2006: 18]. Осылай Жошы Ұлысы тарихы жаңа кезеңге бет бұрды. Алтын Орда мемлекеті ортағасырлық елдермен сауда-саттық қатынастарын орнатты. Одан өзге жаугершілік соғыстары да орнығып, ұзақ жылдар бойы Жошы Ұлысы мен Хулағулар арасындағы бақталастық көзқарас орын алған. Оған себеп Әзербайжанның құнарлы жерлері болды. Сарайшықтағы археологиялық қазба жұмыстары барысында Хулағу елхандарына тиісті тиындар табылуы, Тоқты хан кезінде екі ел арасында белгілі бір келісім орныққандығын көрсетеді. Одан өзге Тоқты хан кезінде мемлекеттің ішкі саясаты әлсіреп, экономика құлдырауға бет алды. Оған әулеттер арасындағы соғыстар себеп болды. Нәтижесінде Алтын Орда мемлекетінде күміс ақша шығарылымында кедергі орын алып, тиындардың салмағы тұрақты болмады. Сондықтан Тоқтағу хан ақша реформасын жасады.

Сонымен қатар, Сарайшықтан Йезд, Тебриз қалаларынан шыққан тиындар кездескен. Бұл жағдай 1320 жылы Өзбек ханның Иранның бір бөлігі Хорасанға жасаған жаугершілік соғыстарының бір толқыны Сарайшық қаласына да келіп жетті [Самашев и др. 2006: 20].

Жәнібек ханнан кейін Алтын Орда мемлекетінде тұрақсыздық орнап, билік үшін қанды қақтығыстар нәтижесінде елдің әлеуметтік жағдайы нашарлады. Ал Қызыр хан билігі тұсында аз да болса билік тұрақтанды. Ол өз кезегінде Азақ, Сарай-әл-Жәдид, Гүлістан және Хорезм қалаларында өзатынан тиындар шығара бастады. «Сарайшық тиындары» атты жинақта Сарайшықта тиындар шығарыла бастаған кезеңі XIV ғасырдың екінші жартысы мен орта тұсында деп келтіріледі. Сондай-ақ Сарайшықтағы археологиялық қазба жұмыстары барысында хижри 761 жылы (1359–1360 жж.) соғылған Қызыр ханның тиындары да кездескен.

Зерттеу жұмыстары барысында Сарайшықтан XIV ғасырдың екінші жартысына тән тиындар көмбесі табылған. Көмбеден 144 күміс және 12 мыс тиын шықты. Бұндағы мыс пұлдар Қызыр ханның кезінде қолданылған тиындар болды. Ал дирхемдер Сарай әл-Махрус, Сарай әл-Жәдид, Гүлістан және Орду қалаларда соғылған Тоқты ханнан Әзіз-Шейхге дейінгі аралықта қолданылған [Самашев и др. 2006: 22–23].

Жалпы, бүгінгі күнге дейін ортағасырлық Сарайшық қаласы аймағынан Жәнібек, Өзбек, Тоқты, Қызыр хан тиындарынан басқа, Бердібек, Құлына және Наурыз, Қайыр Болат, Абдуллах хандардың тиындары кездескен. Сарайшықта жүргізілген археологиялық қазба жұмыстары барысында табылған нумизматикалық жәдігерлер арасында Жәнібек хан дәуіріне тиісті тиындар көпшілікті құрайды.

Сарайшықтан анықталған ең ауыр күміс тиын салмағы – 2,85 гр. Ол хижраның 762 (1384) жылы Қызыр хан атынан Сарай әл-Жәдидте соғылған. Ал ең ауыр мыс тиын Тұлынбек ханум атынан шығарылған.

«Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы соңғы жылдарда ғылыми-зерттеу жұмыстарын қолға алды. ҚР Мәдениет және спорт министрлігі 2021–2023 жылдарға арналған «Қазақстанның батыс өңіріндегі алтынордалық қалалар, көне керуен жолдары және керуен-сарайлар: пәнаралық зерттеулер (XIII–XV ғғ.) жобасы негізінде 2 жыл бойы №3 қазба орнында археологиялық қазба жұмыстары жүргізілді [Сарайшық 2022: 4]. Нәтижесінде 50-ге жуық алтынордалық мыс және күміс тиындар анықталды. Тиындар тазаланып, нумизмат ғалымға жіберілді.

Одан өзге 2019 жылғы археологиялық қазба жұмыстары кезінде табылған нумизматикалық жәдігерлер туралы П. Петров, А. Муктар, Н. Биккинйев, А. Жумабаевтың «Нумизматические находки в средневековом городе Сарайчук по результатам археологических исследований. Ч. I» атты мақаласы жарияланды. Қазба жұмыстары барысында 140 тиын табылды. 2-еуі күміс тиын. Тиындар Өзбек хан – 25, Жәнібек – 57, Қызыр – 11, Темур Қожа – 1, Мурид – 4, Килдибек – 1, Хайр Пулада – 1, Тұлынбек – 2, Тоқтамыс – 13 хандардың есімімен шықты. Ал Сарайшықтан Мурид ханнан есімімен жазылған тиынның 6 данасы кездесті [Петров и др. 2022: 388].

Сонымен қатар, 2022 жылғы ортағасырлық Сарайшық қаласы орнындағы №1 археологиялық

қазба орнында жүргізілген зерттеулер барысында күміс көмбе анықталды [Сарайшық 2022: 127]. Күміс көмбені нумизмат, ресейлік ғалым, т.ғ.к., П. Петров тазалап, ондағы атрибуцияны анықтады. Тазаланған күміс тиындар Өзбек, Жәнібек, Бердібек және Тоқты хандар атынан соғылған тиындар болды [Сарайшық 2023: 127].

Сарайшықтағы археологиялық қазба жұмыстары барысында анықталған нумизматикалық мыс және күміс тиындарға шолу жасалды. Нақтырақ айтқанда мыс тиындағы сурет және белгілерді төмендегідей бірнеше топқа бөліп қарастыруға болады. Олар: алғашқысы, жануарлар (аң-құс) бейнелеген суреттер, екінші адам бейнелеген

суреттер, үшіншісі геометриялық өрнектер. Одан өзге, мыс тиындар арасында араб және өзге тілдерде берілген тиындар да кездесіп жатады. Өкініштісі Сарайшықтан табылатын тиындардың көпшілік бөлігі қазылып алынады. Топырақтың тұзды болуына байланысты тиындардың сақталуы нашар. Дегенмен нумизматикалық жәдігерлер қала тарихына байланысты тың дерек екені сөзсіз. Сондықтан да бүгінде музей-қорық тиындарды тазалау және ондағы мәліметтерді оқу арқылы Сарайшық тарихына қатысты қосымша деректерді анықтауды жолға қоюда.

ӘДЕБИЕТ

- Алтынордалық Сарайшық қаласы цитаделін қалпына келтіру бойынша археологиялық жұмыстар (XIII–XVI ғғ.) ғылыми-зерттеу жұмыстар туралы қорытынды есебі // Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті КеАҚ. Атырау. 2023. 98 б.
- Базылхан Н. Белдеулі керуен-сарайынан табылған тиын-ақшалар // Ортағасырлық Белдеулі керуен-сарайы мен Ақпан 1 үйігін зерттеу. Тақырыбы бойынша жүргізілген ғылыми-зерттеу жұмыстарының есебі. I том // «Археология» ЖШС. Алматы. 2011. 116 б.
- Бугарчев А.И. О метрологии медных монет Сарая, Сарая ал-Джадида и гулистана в XIV в. // Археология Казахстана. 2020. №1 (7). С. 98–114.
- Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ә. Марғұлан атындағы институтының архиві 1996 ж., 2 т., 2463 іс., 438 п.
- Қазақстан Республикасы Орталық музейі қорындағы шығыс монеталары. 2-том. Иллюстрацияланған ғылыми каталог (қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде). Алматы: «Интеллсервис» баспасы, 2020. 420 б.
- «Қазақстанның батыс өңіріндегі алтынордалық қалалар, көне керуен жолдары және керуен-сарайлар: пәнаралық зерттеулер (XIII–XV ғғ.)» жобасы бойынша ортағасырлық Сарайшық ескерткішіндегі археологиялық қазба жұмысының ғылыми есебі // «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы» РМҚК. Сарайшық. 2022. 50 б.
- Мухамадиев А.Г. Булгаро-татарская монетная система XII-XV вв. М.: «Наука», 1983. 168 с.: XXI табл. ил.
- Петров П.Н. Деньги и денежная политика Джучидов в XIII – XV вв. // Золотая Орда в мировой истории. Коллективная монография. Казань: Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2016. 968 с.
- Петров П.Н. Джучидская нумизматика и монетный двор Сарайчук // Научный отчет РГКП Государственный историко-культурный музей-заповедник “Сарайшык”. Сарайшык. 2022.
- Петров П.Н., Муктар А.К., Биккиняев А.К., Жумабаев А.Ж. Нумизматические находки в средневековом городе Сарайчук по результатам архео-логических исследований. Ч. I // Материалы по археологии и истории античного и средневекового Причерноморья. 2022. № 14. 382–404.
- Самашев З., Базылхан Н., Плахов В. Сарайшық тиындары. ТОО «Grapho-art». Алматы, 2006. 184 б.
- Сарайшық қалашығына жүргізілген археологиялық қазба жұмыстарының ғылыми есебі // Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті КеАҚ. Атырау, 2022. 132 б.
- Сарайшық мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығының 2022 жылы атқарылған жұмыстар есебі. Сарайшық. 2023. 128 б.
- Сингатуллина А.З. Джучидские монеты. Казань: «Заман», 2003. 192 с.
- Федоров-Давыдов Г.А. Денежное дело Золотой Орды. Москва, ПАЛЕОГРАФ, 2003. 352 с.
- Федоров-Давыдов Г.А. Курганы, идолы, монеты. М.: Наука, 1968. 152 с.

REFERENCES

2023. In: Archive Dosmukhammedov Atyrau university (in Kazakh).
- Bazylkhan, N. 2011. In: Archive “Arkheologiya” LLP (in Kazakh).
- Bugarchev, A. I. 2020. In: *Kazakhstan arheologiyasy (Kazakhstan Archeology)*, 1 (7), 98–114 (in Russian).
1996. In: Scientific Archive of the Margulan Institute of Archaeology. D. 2463 (in Russian).
- Kazakhstan Respublikasy Ortaliq muzei qoryndagy shygys monetalary. Illiustratsiyalangan gylimi katalog (Eastern Coins in the Central Museum of Kazakhstan. Illustrated Scientific Catalog)*. 2020. Vol. 2. Almaty: “Intellservis” Publ. (in Kazakh, Russian and English).
- Ortagasirlyq Saraishyk eskertkisindegi arheologiyalyq qazba jumısının gylimi esebi (Scientific report on the archaeological excavations of the medieval Saraishyk Site)*. 2022. Saraishyk (in Kazakh).
- Mukhamadiev, A. G. 1983. *Bulgaro-tatarskaya monetnaya sistema XIII-XV vv. (Bulgaro-Tatar Monetary System of the 13th–15th Centuries)*. Moscow: “Nauka” Publ. (in Russian).
- Petrov, P. N. 2016. In: Khakimov, R., Favero, M. (eds.). *Zolotaya Orda v mirovoy istorii (The Golden Horde in World History)*. Kazan: Institute of History named after Sh. Mardzhani of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan (in Russian).
- Petrov, P. N. 2022. In: Archive of “Gosudarstvennyi istoriko-kulturnyi muzei-zapovednik “Saraishyk”. Saraishyq. (in Russian).
- Petrov, P. N., Mukhtar, A. K., Bikkinyayev, A. K., Zhumaeva, A. Z. 2022. In: *Materialy po arkheologii i istorii antichnogo i srednevekovogo Prichernomor'ya (Proceedings in Archaeology and History of Ancient and Medieval Black Sea Region)*, 14, 382–404 (in Russian).
- Samashev, Z., Bazylkhan, N., Plakhov, V. 2006. *Saraishyk tiyndary (Saraishyk coins)*. Almaty: “Grapho-art” Publ. (in Kazakh, Russian, English).
- Saraishyq kalashigyna jyrgizilgen arheologiyalyq kazba jumystarının gylimi esebi (Scientific Report on the archaeological excavations of the Saraishyk fortress)*. 2022. Atyrau (in Kazakh).
- Saraishyk memlekettik tarihi-medeni muzey-korygynyn 2022 jyly atqarylgan jumystar esebi (Scientific Report on the work done by the Saraishyk state Historical and Cultural Museum-Reserve in 2022)*. 2023. Saraishyk (in Kazakh).
- Singatullina, A. Z. 2003. *Dzhuchidskie monety (Jochid Coins)*. Kazan: “Zaman” Publ. (in Russian).
- Fedorov-Davydov, G. A. 2003. *Denzhnoe delo Zolotoy Ordı (Monetary Affairs of the Golden Horde)*. Moscow: “PALEOGRAF” Publ. (in Russian).
- Fedorov-Davydov, G. A. 1968. *Kurgany, idoly, monety (Mounds, idols, coins)*. Moscow: “Nauka” Publ. (in Russian).

Мүдделер қақтығысы туралы ақпаратты ашу. Авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді. / Раскрытие информации о конфликте интересов. Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов. / Disclosure of conflict of interest information. The authors claim no conflict of interest.

Мақала туралы ақпарат / Информация о статье / Information about the article.

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 27.02.2023.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 27.03.2023.

Авторлар жұмысқа бірдей үлес қосты. / Авторы внесли равноценный вклад в работу. / The authors have made an equal contribution to the work.

